

„JELENTÉS A VALLÁSSAL KAPCSOLATOS TÖMEGNEVELŐ MUNKA HELYZETÉRŐL ÉS FELADATAIRÓL”

A VALLÁSOS VILÁGNÉZET ELLENI ESZMEI HARC FEJEZETEI HEVES MEGYÉBEN (1958–1964)

GÁL MÁTÉ

A Magyar Szocialista Munkáspárt egyházpolitikája az 1956-os forradalom után eleinte a restaurációs és a sztálinista elemektől sem mentes arculatot hordozta magán. A párt koncepciójában 1958-ra változások mutatkoztak. Az újonnan felbukkanó „nemzeti egységet” hangsúlyozó népfrempolitika előrevetítette az egyházpolitika alakulását is. Az 1958-ban keletkezett párthatározatok nyomán a sztálinista elemek helyett előtérbe kerültek az állam és az egyház viszonyának konszolidálását célzó elvek. A Politikai Bizottság határozatai élesen különválasztották a „klerikalizmus” és a „vallásos ideológia” elleni harcot. A PB 1958. június 10-i határozatának rövid alapvetése az volt, hogy az egyházak a szocializmus időszakában még hosszú ideig létezni fognak, ezért az együttműködés „szükséges” és „lehetséges” az állam és az egyházak között. Az egyházi reakció viszont politikai ellenség, tevékenysége az állami és társadalmi rend megdöntésére irányul, így az ellene folytatott – adminisztratív módszerektől sem mentes – harc a „szocialista hatalom megvédéséért folytatott harc”.¹ A határozat külön foglalkozott a vallással, mint ideológiával, s az ateista értékrendet preferáló „türelmes, körültekintő” nevelőmunkával. Az adminisztratív módszerek ebben az esetben tehát mellőzendők voltak. A direktíva szerint a küzdelem során abból kell kiindulni, hogy „amilyen mértékben terjed a dialektikus materialista világnézet, ugyanolyan mértékben szorulnak háttérbe a különböző más világnézetek, közöttük a vallásos világnézet is”. A párt eszköztárát a materialista világnézetet propagáló természettudományos ismeretterjesztő előadások jellemezték, amelyeket az iskolák, kiállítások, rádióműsorok, s filmek stb. segítségével szolgáltattak meg. A hivatalos ideológia egyedüli, tudományos és haladó voltának artikulálása tehát az agitációs metodika lényeges részét képezte.² A kádári egyházpolitika fő krédója a két pó-

¹ *Köbel Szilvia*: „Oszd meg és uralkodj”. A pártállam és az egyházak. Bp. 2005. 132.

² *Balogh Margit – Gergely Jenő*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. Bp. 2005. 1003.

lus ellen viselt harc, amely különböző módszereket alkalmazott, de alapvetően az egész rezsim vallással kapcsolatos hozzáállását fémjelezte.

Jelen tanulmányomban az említett két pólus közül a vallásos ideológiára fogok koncentrálni. A vallásos világnézet elleni „türelmes eszmei harc” megvalósulásának kezdeti aspektusait Heves megye 1958 és 1964 közötti történetén keresztül szeretném szemléltetni. A lokális példa és az általam kijelölt időkeretet lefedő forrásapparátus³ segítségével egyfajta mélyfúrást kísérek meg. Az esszé így rávilágíthat az államszocialista egyházpolitika országos rétegek alatt megbúvó esszenciájára.

A problematika kiindulópontja tehát a Politikai Bizottság 1958. június 10-ei határozata, amellyel szerves összefüggést mutat a vallásos világnézet elleni harc és a vallásos tömegek közötti felvilágosító valamint nevelőmunka terén a PB 1958. július 22-ei határozata. A pártbizottság – egyebek mellett – felhívta a figyelmet az egyházakkal történő pozitív, de átmenetinek tekinthető együttműködésre. Az átmeneti együttműködés során a vallásos világnézet ellen harcolni kell a „marxizmus-leninizmus fegyvereivel[...] mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik”. Az egész nép szocialista átnevelése azonban nem sértheti a hívők vallásos érzületét és a vallásgyakorlás szabadságát. A vallás tehát magánügy, kivétel a párt és tagjai számára.⁴ A határozat arról nem szólt bővebben, hogy konkrétan mit kell érteni a „klerikális reakció”, az egyházon belüli politikai reakció alatt.⁵ Ellenben tiszta definíciót próbált alkotni a vallásos ideológiáról. „Vallásos világnézet alatt az összes egyházak és vallási szekták által terjesztett idealista nézetek összességét értjük, amelyek a természet és a társadalom jelenségeit fantasztikus, emberfeletti és misztikus tulajdonságokkal ruházzák fel.” Hasonlóan a korábban deklarált célokhoz a dokumentum a következőket vizionálta: „a tudományos előrehaladás, a természet- és társadalomtudományok, valamint a gondolkodás területéről fokozatosan kiszorítja a vallás misztikus, tudománytalan tanításait, s ezáltal megszünteti a vallás szellemi alapjait – a tudatlanságot”.

---

³ A tanulmányban a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárának vonatkozó forrásaira hivatkozom. Az időkeret azért alakulhatott így, mert az általam kutatott időszak (1956–1972) vallásos világnézet ellen folyó harccal kapcsolatos dokumentumai e hét éves periódus esetében maradtak fenn a legösszefüggőbbben. Mezey András 2010-ben megjelent munkája hasonló munkamódszerekkel dolgozik. Bővebben: *Mezey András: Az egyházkorlátozás néhány nem állambiztonsági színtere és eszköze Csongrád megyében az 1960-as években.* In: *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban.* Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László, Bp. 2010. 329–361.

⁴ *Köbel Sz.:* *Oszd meg.* i. m. 133–134.

⁵ *Gergely Jenő:* *Katolikus egyház, magyar társadalom. 1890–1986.* Bp. 1989. 156–157.

Az eszmei harc és felvilágosítómunka azonban „hosszadalmas évtizedekig tartó folyamat, s szívós, kitartó munkát és türelmes módszereket igényel”.⁶

A megyei iratapparátus segítségével minden nagyobb akadályával és sikerével együtt jól leírhatóvá válik az ateista kampány és az „eszmei harc” mechanizmusa. Az ateista és antiklerikális propagandamunka helyzetét taglaló iratok a megyei szintről történő felfelé, tehát az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálynak tett jelentéseket, illetve a megyei tanácsról lefelé a járásoknak és városoknak tett utasításokat, s azok beszámolóit tartalmazzák. Az említett forrásokon kívül az egyes társadalmi szervezetek és tömegmozgalmak,⁷ emellett az állami társadalmi szervezetek,⁸ az oktatási intézmények⁹ és végül a sajtó¹⁰ jelentései is tovább élesítik a propaganda lokális szintű képét.¹¹ A társadalmi szervezetek pártirányítás alatt álltak, de nem rendelkeztek állami hatósági jogosítványokkal. Az említett jogkör nélkül is nagy hatást tudtak kifejteni a társadalomra, ugyanis a politikai mechanizmusnak ez a része állt a legközelebb az állampolgárokhoz. A Hazafias Népfrontot (HNF) 1954-ben hozták létre a párt szövetségi politikájának megvalósítása céljából. A HNF kiemelt tevékenysége volt az egyházi vezetők, papok

---

⁶ Balogh M. – Gergely J.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás i. m. 1008–1009.; Az 1958 nyarán készült PB határozatokhoz okvetlenül hozzá kell tennünk, hogy a párt egy kisebbségben lévő része köztük a Politikai Bizottság egyes tagjai nem tartották helyesnek az új egyházpolitikai taktikát, hanem a korábbi, keményebb gyakorlat folytatását látták szükségesnek. Ez a fajta vélemény bizonyos félelmekből fakadt, amelyeknek az alapja abból eredeztethető, hogy az új egyházpolitika hosszútávon veszélybe sodorhatja a végső célt: az egyházak és a vallás totális felszámolását. A régi egyházpolitika hívei ugyan 1958 után kisebbségbe szorultak, de befolyásuk nem szűnt meg teljesen. Véleményüket azonban inkább a klerikális reakció ellen folytatott politikai-adminisztratív harc terén tudták érvényesíteni. Bővebben: *Fejérdy András*: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Bp. 210. 144–145.

⁷ Hazafias Népfront Heves Megyei Bizottsága, Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsa, Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Heves Megyei Bizottsága

⁸ Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Szervezete

⁹ Pedagógiai Főiskola

¹⁰ Népújság

¹¹ A július 22-ei határozat irányelveként deklarálta, hogy a tudományok, a tudományos materialista világnézet terjesztése minden állami iskola, az összes egyetemek és főiskolák, minden állami kulturális-felvilágosító intézet feladata. Az állam a tudományos materialista világnézet terjesztésében segítséget nyújt „a társadalmi szervezetek és intézmények részére is, biztosítva mindenekelőtt a tudományos materialista világnézet terjesztésének teljes szabadságát”. *Balogh M. – Gergely J.*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás. i. m. 1010.

bevonása a politikai életbe. A HNF Országos Tanácsa mozgalmi és tömegpolitikai osztályán egyházpolitikai referens dolgozott, akinek a feladatai közé tartozott az egyházi személyek politikai befolyásolása, az egyházi tömegbefolyás ellensúlyozása. A szakszervezetek egyfajta kapcsolatteremtő szervként funkcionáltak a párt és a tömegek között. Kettős feladattal rendelkeztek, amely egyrészt a munkáshatalom erősítésében, másrészt a dolgozók szocialista nevelésében mutatkozott meg. Utóbbi következtében a szakszervezeteknek nagy szerep jutott a vallásos világnézet elleni harcban, hiszen a munkakörükbe tartozott a dolgozók szakmai, politikai, erkölcsi és kulturális fejlődésének egyengetése. A Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) 1957 és 1989 között szervezetileg független, de a párt által irányított egységes politikai tömegszervezetként jelent meg, amely kizárólagos módon szervezte az ifjúság életét. A Titkárság és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal (TIT) közösen dolgozta ki a fiatalokra vonatkozó nevelőmunka koncepcióját. A KISZ KB agitprop osztálya mellett ateista munkaközösséget hoztak létre. A munkakörök igen eredményesnek bizonyultak az ifjúsági ünnepek (KISZ-esküvők, névadóünnepek) szervezésében. A felvilágosító és nevelőmunka megvalósításában kiemelkedő feladat hárult mindazokra a szervezetekre, intézményekre, amelyeknek nem volt államigazgatási, sem politikai ügykörük, azonban lehetőségük adódott az embereket – nem hatalmi szóval – megközelíteni. A TIT által szervezett előadásoknak, filmvetítéseknek és színházi programoknak az antiklerikális filmek és darabok segítségével a vallásellenességet kellett viszhangozniuk. A közoktatásban elsődlegesen a pedagógusok marxista képzését sürgették. Az általános iskolai és középiskolai új tankönyvekkel a világnézeti következtetések propagálását fokozták, s az osztályfőnöki órák tematikájában is megjelentek az ateista elemek. A felsőoktatásban az egyes szakágak számára is kidolgoztak bizonyos világnézeti nevelési programot.¹² Külön ki kell emelni az Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH)¹³ mint a mindig aktuális egyházpolitikai irányelvek végrehajtó szervét. Megyei szinten a hivatal vidéki munkatársa a beszámolóiban gyakran kitért a vallásos világnézet ellen folyó eszmei harc lokális

---

¹² *Köbel Szilvia*: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp. 2010. 206–212.

¹³ Az ÁEH 1951–1989-ig állt fenn és jogutód nélkül szűnt meg. A hivatalt is érintették az 1956 végén történő állami szervek körében végbemenő átszervezések, összevonások. Az 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelet megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt, feladatkörét a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Az ÁEH így betagozódott a kultuszminisztériumba, hivatalos elnevezése pedig Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatal lett. A hivatalt végül 1959-ben újjászervezték, s visszakapta önállóságát, erre az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében került sor. Bővebben: *Köbel Sz.*: *Oszd meg*. i. m. 60–91. *Köpeczi Bócz Edit*: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Bp. 2004. 14–18.

eredményeire és hiányosságaira. 1957 után az ÁEH egyházügyi főelőadója a fővárosi és tanácsi Végrehajtó Bizottságok mellett tevékenykedett, munkája röviden az állami direktívák minél gördülékenyebb megvalósulásának biztosításában nyilvánult meg.¹⁴ Heves megyében 1954 és 1969 között a tisztséget Borai Emil látta el, aki végzettségét tekintve általános iskolai tanár volt.¹⁵

A megyei főelőadó már egy 1958. január 18-ai beszámolójában – még a határozatok megjelenése előtt¹⁶ – a következőket írta: „ún. felvilágosító munka inkább elméletben szerepel, ha így is szerepel”. Borai Emil az „ellenforradalom” óta a vonalon bekövetkezett dermedtségről adott hírt. „Sok pedagógus – helytelenül – arra hivatkozik, hogy „nem akarja a vallásos meggyőződést megsérteni” – vagyis még félnek, mások pedig holmi felsőbb szempontokat várnak, ill. ha már a könnyebb adminisztratív utat nem használhatják, a nehezebb utat elkerülik.” A „forradalmi szellemű pedagógusok” az egyéni felvilágosító munkán túli általános elveket hiányolják – tette hozzá Borai. Tehát az 1958-as egyházpolitikai irányelvek hiányában az antiklerikális és ateista nevelés Heves megyében elmaradott szinten stagnált, s a pedagógusok javarésze is – ha tehetné – kerülte a kérdést. A főelőadó, illetve az úgynevezett forradalmi gondolkodású pedagógusok a szocialista erkölcsstan és az egyházi ünnepek kapcsán megjelenő „szocialista tartalom”, ha úgy tetszik egységes direktívák igényével álltak elő.¹⁷

Az 1958-as határozatok végrehajtásának folyamatával kapcsolatban Putnoki László az MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának (VB) I. titkára és Dorkó József az MSZMP Heves megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály vezetője kért felvilágosítást 1959. november 11-i keltezéssel a járási és városi VB titkáraitól november 25-ig. A beszámolóknak érintenie kellett a lokális társadalom különböző rétegeinek valláshoz való viszonyát, különös tekintettel az üzemi munkásságra, a parasztságra és az értelmiségre. A nemek szempontjából lényeges volt a nők helyzete, illetve a kor tekintetében az ifjúság világnézeti állása. Az értelmiséget a dokumentum műszaki értelmiségre, orvosokra és pedagógusokra, régi és új értelmiségre bontotta. A hittanra történő beiratkozás kvantitatív

---

¹⁴ Lukács Miklós: Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti változásai 1951–1989 között. Vallástudományi Szemle 9. (2013) 165–166.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései (22.3). 16. doboz 1967. 10. 10. – 1968. 06. 18. Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1968. április 9.

¹⁶ Az ún. „természettudományos világnézeti nevelés” és a „marxista-leninista nevelés” igénye már korábban, 1949-től megjelent. A Magyar Dolgozók Pártja egyfajta konkurenciát óhajtott támasztani „az egyházi reakció világnézetei befolyásával” szemben. Bővebben: *Köbel Sz.*: Oszd meg. i. m. 117–118.

¹⁷ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.

mutatói mellett a járásoknak és városoknak külön helyzetelemzést kellett adniuk „a babonás előítéletekről” is. A párton belüliek körében érzékelhető ateista és antiklerikális propaganda tapasztalatai is megkülönböztetett figyelmet kaptak. Az imént említett témakörökön kívül a dokumentum tartalmazott néhány alpontot is. A mi szempontunkból relevánsnak mutatkozik a harmadik alpont, amely a hitélet és az egyházi tömegbefolyás megyei társadalomra gyakorolt hatásáról kért helyzetjelentést.¹⁸ A forrásban használt fogalmi keret tisztázása végett fontos hozzátenni, hogy a dokumentum a „két osztály egy réteg” politikai–ideológiai indíttatású szemlélet statikus társadalomképét alkalmazta. Eszerint a magyar társadalom három csoportra tagolódik: munkásosztály, szövetkezeti paraszti osztály és a szövetséges értelmiségi réteg. Ez olyan társadalomkép volt, amely figyelmen kívül hagyta a társadalom sokféleségét, a társadalmi mozgások összetettségét.¹⁹

A lokális beszámolók alapján végül a megyei VB és az Agit. Prop. Osztály 1959. december 2-án megküldte jelentését az MSZMP Központi Bizottság Agit. Prop. Osztálya felé. Az állami és megyei direktívák mihamarabbi megvalósítása érdekében a megyei Agit. Prop. Osztály mellett létrehozott munkacsoport – amely már a határozat megjelenése előtt megalakult – hivatott foglalkozni a felvilágosító- és meggyőzőmunka koordinálásával „a párton belüli és párton kívüli tömegek között a tömegszervezetek bevonásával, egységes terv alapján”.²⁰ Az Agit. Prop. Osztály a VB 1959. április 7-i és a jelentés után napvilágot látott 1961. március 1-jei határozata alapján szervezte meg a megyében folyó ateista és antiklerikális propagandamunkát.²¹ Az úgynevezett „vallásos befolyás” az eddigi tanulságok alapján rétegenként differenciált módon jelentkezett a lakosság köreiben. „Egy kisebb rész fanatikus templomjáró istenhívő, egyrésze a legnagyobb, időnként jár szertartásokra.” Összességében azonban a funkcionáriusok pozitív fejlődést diagnosztizáltak a népesség esetében, s ezt javarészt a propaganda és a meggyőzés pozitív hozadékának tudták be, hiszen segítségével egyre többen jöttek rá, „hogy

---

¹⁸ A jelentések közül az Eger járás, Gyöngyös járás, Hatvan járás, illetve a Gyöngyös és Hatvan városokból érkezettek találhatók meg a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára állományában. – HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete.

¹⁹ *Valuch Tibor*: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2001. 23.

²⁰ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 1.

²¹ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, a megyei VB és az Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 9.

a vallásos nézetek a kizsákmányoló osztályok érdekeit védik” – indokolták a helyzetjelentést.²²

A látélet társadalmi rétegekre lebontott képe változatos arculatú. Az elvárások a munkásosztály szempontjából teljesültek a legbiztatóbban. „A törzsmunkások jelentős része nemcsak hogy nem jár el vallásos egyházi szertatásokra, de nem is hisz az egyház tanításaiban.” Az előbbi tendencia javarészt a városokban élő munkáscsaládok háztartására volt érvényes. A nők jelentős része került a templomba járást, a gyermekek pedig a hittanórákat. A munkástársadalom fele azonban különböző községekből járt be az üzemekbe dolgozni. Körükben sokkal markánsabban jelent meg a vallásosság, s az asszony, illetve a gyermekek hitgyakorlása. Nagy a kontraszt ilyen téren a vasút és az állami gazdaságok, illetve gépállomások alkalmazottai között. Míg a MÁV alkalmazottak esetében erősnek mutatkozott a hithez való ragaszkodás, addig az utóbbi két csoport ezt a fajta viselkedésmódot kezdte elhagyni. A propagandamunka hatékonyságán nagy csorbát ejtett a már említett – leginkább az állami gazdaságok és a gépállomások tekintetében észlelhető – kétlaki életmód. Az emberek állandó mozgása következtében nehezen éri őket utol az „antiklerikális tanítás”, „akár az üzemben, akár a községben”.²³

A parasztság berkein belül még élesebb elkülönülések mutatkoztak. A dokumentum különbséget tett az egyéni parasztság, azon belül a középparasztság, ezen kívül az új és régi tsz-parasztok között. Az egyház jellemzően az egyéni parasztságra és a középparasztságra gyakorolta a legnagyobb hatást. „A legtöbb templombajáró, egyházi esküvő, keresztelő, temetés náluk tapasztalható. Az egyházi adót is főleg a parasztság fizeti. Nem beszélve arról, hogy közöttük van lehetősége a papnak sokszor még illegálisan is különböző címeken gyűjtésre. Az egyéni paraszt szülők iratják be legtöbbször hittanra a gyermeküket. A középparasztokból és kulák személyekből tevődnek ki az egyháztanács tagjainak nagyrésze is. Mindezt a régi kiváltságokért, az elsőpadért, vagy a pap barátságáért teszik.” A mezőgazdasági társadalom termelőszövetkezetekben tevékenykedő hányadánál sem beszélhetünk az ateizmus térhódításának mezején jelentkező egyöntetű sikerről. A kettősség oka a következő: az úgynevezett új tsz-parasztok 60–65%-a még vallásos, ezzel szemben az idősebbeket leszámítva a régi tsz-parasztok „jelentős része azonban már kivonta magát az egyház befolyása alól”. Ennek tükrében a párt dokumentum a jövőre nézve egyik legjelentősebb feladatként a parasztság körében folytatott nevelőmunkát határozta meg.²⁴ A vidéki helyzet azonban még 1963-ban sem volt kielégítő, a felvilágosító propaganda a vártnál alacsonyabb határfokon

---

²² HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 1.

²³ Uo. 2.

²⁴ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2.

működött. Borai Emil megyei egyházügyi főelőadó a nevelőmunka olykor lanya ha intenzitása és a parasztság vallásos identitása mellett a vidéki papság változó aktivitását tartotta felelősnek a zavarokért. Azokon a településeken, ahol agilis és fiatalabb plébánosok székeltek, az agitáció is kevesebb eredménnyel kecsegtetett.²⁵ Végül a parasztságról készült esettanulmány eredményeit összevetve az értelmiségével azt tapasztalhatjuk, hogy az utóbbi esetében a propaganda sokkal nagyobb sikert ért el falun, mint városban, ám az idősebb generáció itt is komolyabb bonyodalmat okozott.²⁶ Ez a tendencia azzal magyarázható, hogy a vidéki értelmiség egy markáns hányadát a pedagógusok tették ki, s a forradalom leverése után jellemzően ők kerültek először a vallásellenes manipuláció célkeresztjébe. Ráadásul esetükben beszélhetünk talán – a fiatalok mellett – a legkonzekvensebb vallásellenes befolyásolásról.

A munkások és a parasztok ateista felvilágosító nevelését elsősorban a Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsa végezte. A szakszervezetek megyei elnöksége az 1958. július 22-i határozat értelmében célul tűzte ki az „ateista propaganda megjavítását”. A megyei szintű értekezlet után a területi bizottságok titkári üléseken speciálisan foglalkoztak az egyes szakmák dolgozóinak ateista képzésével.²⁷ A Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsa az agitációt két eszköz segítségével kívánta megvalósítani. Az egyik a szakszervezeti bizottságok, kulturális bizottságok és kulturális otthonok mozgósításával rendezett tudományos ismeretterjesztő 15–20 alkalomból álló előadássorozat megindításában érhető tetten. A tematika ebben az esetben vegyesnek mutatkozott. A szakmai, politikai, földrajzi, történelmi, csillagászati, egészségügyi és ateista témájú prezentációk láthatóan nem minden esetben bírtak kifejezett vallásellenes mintázattal. A színes paletta feltehetően a munkások és parasztok egyszerűbb toborzását szolgálhatta. A másik szakszervezetek által – is – koordinált rendezvény az úgynevezett munkás akadémia volt, amely 1961-ig 32 vállalatnál indult meg. Az ismeretterjesztő előadásokhoz hasonlóan ebben az esetben is 15–20 alkalmas és nem direkt módon megvalósuló ateista oktatásról beszélhetünk. Az indirekt nevelési metodika a türelmes taktika részét képezte. A parasztság körében a vallás különösen kényes témának számított, ehhez a jelenséghez alkalmazkodva az agitációnak kerülnie kellett a radikálisan vallásellenes színezetet. Tisztán ateista, vagy ateista tartalmú felszólalások hangzottak el például a Hatvani Cukorgyárban, az egri Dohánygyárban, Tanácsépí-

---

²⁵ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. 1963. III. negyedévi összefoglaló

²⁶ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2.

²⁷ Az országos szervezetek közül a jelentés külön kiemelte az Építők, az Élelmezéssipari Dolgozók Szakszervezeteinek Szövetsége (ÉDOSZ), a Mezőgazdasági, Erdészeti, Élelmezéssipari és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete (MÉDOSZ) Területi Bizottságait.

tőipari Vállalatban és Megyei Kórházban, a Mátravidéki Fémművekben, a hevesi, kompolti és füzesabonyi Állami Gazdaságban, bányásztelepülések közül Recskén és Petőfibányán. A felsorolt eszköztáron kívül a szakszervezeti bizottsági titkárok is jelentős politikai befolyásoló tényezőként jelentkeztek. A titkárok szándékosan próbálták a termelési tanácskozások, szakszervezeti taggyűlések vitáit a vallásos világnézet elleni propaganda irányába terelni. A káderek sokszor személyes beszélgetésekkel eszközölték ki, hogy a szülők elforduljanak a gyermekek vallásos nevelésétől, s ezzel útját állják az otthoni vallásos szocializáció kibontakozásának.²⁸ A TIT Heves Megyei Szervezete 1961-re több kulturális szerződést is kötött bizonyos üzemekkel és intézményekkel. A társulat beleszólhatott a tematikába, illetve az előadókat is a TIT delegálta. A szerződések segítségével elérték, hogy egyes üzemekben és intézményekben kizárólag ateista és antiklerikális témájú tudományt népszerűsítő előadások kapjanak helyet. Összegezve: a hatvanas években a szakszervezetek és a TIT megyei apparátusa koherens szerepet vállalt a munkásság és parasztság világnézeti nevelésében.²⁹

A pedagógusok köre abban a tekintetben kiemelkedett az értelmiség soraiból, hogy a megyei beszámoló egyfajta sikertörténetnek aposztrofálta helyzetüket. A felmérések járasonként 3–6 főre tették azoknak a számát, akik még eljártak templomba, ez az arány városon azonban valamivel magasabbnak mutatkozott. 1956 után a pedagógusok képezték az agitáció fő célcsoportját. A szervezett agitáció célja az volt, hogy a rendszeres előadásokon és személyes találkozókon megszerzett információk és „tudásanyagok” a pedagógusokon keresztül végül a fiatalok felé áramolhassanak tovább. A helyzet ebben az esetben sem teljesen egysíkú. A vallás elleni harc az oktatáson belül, hasonlóan az ötvenes évekhez, néhány tanár számára még mindig kényes és kellemetlen feladatnak ígérkezett.³⁰ A pedagógusok soraiban diagnosztizált siker mögött másrésztől meghúzódott egy másik, az egyházpolitika jellegéből következő tényező is. A „türelmes magatartás” keretein belül megfogalmazott ideológiai küzdelemből adódóan a törvényes keretek betartása esetén vallásos világnézete miatt senkinek sem esett bántódása. A gyakorlat-

---

²⁸ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, A Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsának jelentése az ateista és antiklerikális propagandamunka helyzetéről, 1961. szeptember 11.

²⁹ A TIT Heves Megyei Szervezete szerződéses viszonyban állt pl. a gyöngyösi Váltó és Kitérőgyárral és SZTK-val. – HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Szervezetének jelentése a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről és feladatairól, 1961. február 7.

³⁰ A jelentésben például a következőt olvashatjuk: „vannak olyanok is, akik azt tartják, hogy az ateista propaganda a párt feladata és nem a földrajz, biológia és már tanároké” – HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2.

ban azonban vallásosnak lenni számos pályán hátrányt, nem egy esetben kizáró okot jelentett.³¹ A pedagógusokkal kapcsolatban tehát szem előtt kell tartanunk, hogy mivel ők jelentették a nevelés magját, a nyílt vallásosság esetükben különösen kényes témának számított a pártállam szempontjából.

A produktívabb nevelőmunka érdekében a Pedagógus Szakszervezet és a Megyei Művelődési Osztály közös felvilágosítómunkát végzett Heves megyében. Egyfelől szervezeten működött a pedagógusok ideológiai síkon történő állami oktatása. A tematika foglalkozott a marxizmus–leninizmussal, dialektikus történelmi materializmussal, a munkásmozgalom történetével, politikai gazdaságtannal és a filozófia történetével. A pedagógusok részvétele az említett előadás-sorozaton azonban nem tekinthető százszázalékosnak. Akik nem jártak állami ideológiai oktatásra, külön ateista jellegű előadásokon kellett megjelenniük.³² Az egri Pedagógiai Főiskola³³ Világnézeti Nevelési Bizottsága által készített, az MSZMP Heves Megyei Bizottsága Agit. Prop. Osztályának küldött 1961. február 9-ei jelentése az intézményben tanító pedagógusok világnézeti nevelésében egyfajta kettős célt nevezett meg. „Abból a felfogásból indulunk ki, hogy az ateista meggyőződés még nem minden”, a bizottság tehát az elméleti agitáción kívül a gyakorlat jelentőségére hívta fel a figyelmet, hiszen a „világnézeti tartalom politikai gyakorlatban realizálódik”. A főiskola nagy gondot fordított a „vallásos és nacionalista nézetek elleni harcra”. Az oktatógárda köreiből a marxista–leninista

---

³¹ *Rajki Zoltán*: Az állam és az egyházak kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. Egyháztörténeti Szemle 3. (2002) <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm> Letöltve: 2014. 04. 07.

³² A dokumentum a tematikából külön kiemelten közölt bizonyos előadástémákat pl.: A vallás és tudomány, Az isteni célszerűség, Az egyház és tudomány, Az Ószövetségtől a dogmákig, A vajúdo egyház I-II. HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, A Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsának jelentése az ateista és antiklerikális propagandamunka helyzetéről, 1961. szeptember 11.

³³ A Pedagógiai Főiskola 1948. június 1-jén került megalapításra Debrecenben, majd 1949. október 8-án Egerben kezdte meg és folytatta működését. A felsőoktatási intézményekről szóló 1962. évi 22 sz. tvr. értelmében az elnevezése Egri Tanárképző Főiskola névre változott. Az Egri Tanárképző Főiskola elnevezéséről szóló 1969. évi 35. sz. tvr. alapján Ho Si Minh, a főiskolákról szóló 1048/1990. (III. 21.) MT határozat alapján Eszterházy Károly nevét vette fel. Az Eszterházy Károly Főiskola Alapító Okirata, Bp. 2009, 2.

tudományos tézisek³⁴ – sokszor még hiányos – elméleti adaptációjának praktikus okai voltak, hiszen így később a hallgatók is „tudatos nevelőmunkában” részeselehettek. A hatékonyságot a Világnézeti Nevelési Bizottság nevelőtestületi szakmai és módszertani vitákkal próbálta fokozni.³⁵

A pedagógusokkal szemben, akiket a kötelező munkahelyi oktatásokkal könnyebben sikerült bevonni a propagandagépezetbe, az ügyvédek és az orvosok a nehezebben megközelíthető csoportokat alkották. Érthető módon az orvos és ügyvéd hivatásúak gyermekei így egyszerűbben adaptálták a vallásos tradíciókat. A műszaki értelmiség viszont sokkal gördülékenyebben szakított vallásos nézeteivel. A szellemi munkát végzők szinte egészéről kijelenthető azonban a rejtőzködés, a nyílt vallásosság gyakoribb elhagyása, de a hit értékeinek továbbélése a zárt családi környezetben.³⁶

Az ifjúsági tömegnevelő munka sikerességében is döntő tényezőként merült fel a társadalmi rétegződés, a család identitása és a lakókörnyezet. A jelentés a rurális társadalom fiatalabb tagjai, elsősorban a lányok csoportjában ugyan sokszor egyre elhalványulóbb, de még rendszeres vallásgyakorlást diagnosztizált. Az értelmiségi és a polgári születésű fiatalok továbbra is mély, illetve tartalmas hitéletet éltek. Esetükben az egyházi tradíciók továbbélése a komolyabb szülői és a rokoni ráhatásnak köszönhető.³⁷ A KISZ Heves Megyei Bizottság által a megyei Agit. Prop. Osztálynak tett 1960. január 11-i beszámolója is hasonló problémákat vetett fel. Az értelmiségi fiataloknál fogatosított agitáció során a legkiemelkedőbb eredményt – pont, mint ahogy azt az idősebb generációnál is láthattuk – a műszaki és a pedagógus, illetve az agrárértelmiség soraiban értek el. A falusi fiatal férfiak és

³⁴ „A szocialista-kommunista személyiségformálás bázisát a főiskolákon előbb a szociológiát sajátos tartalommal oktatók, illetve a marxizmus-leninizmus és a pedagógia tanzékek alkották, amelyek oktatói a szovjet alapon álló pszichológiával alapozták meg a neveléstudományi tárgyak tanulmányozását.” Bővebben: *Nagy Andor*: Tanárképzés az 1980-as évek végéig. In: 50 éves a tanárképzés Egerben. Szerk. Nagy József. Eger. 1998. 73–93.

³⁵ A nevelőtestületi viták tematikájából itt szeretnék kiemelni három súlypontos témát: „1. Az egyházak politikai vonulatának alakulása a népi demokráciák fejlődése során, az apológia új formái és módszerei. 2. Vallás és nevelés, a középiskolai és általános iskola hittankönyvek kritikája. 3. A főiskolai hallgatók között végzendő nevelőmunka során jelentkező politikai, erkölcsi, stb. megfigyelések, problémák”. – HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, A Pedagógiai Főiskola jelentése az ateista nevelőmunkáról, 1961. február 9.

³⁶ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2–3.

³⁷ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról 3.

nők ateista nevelésében komoly gátat jelentett a szülői ház és a helyi társadalom véleménye. A falusi és városi kép így nagy kontrasztot mutat. A vidéki tömegnevelés még az 1960-as évek elején is döcögősen haladt. A városi fiatalok azonban a vidéken élő társaiknál jóval fogékonyabbnak mutatkoztak a materialista előadások látogatására.³⁸ A falusi lányokkal kapcsolatban a megyei jelentés és a KISZ beszámoló is inkább felszínes indokokat talált a templomba járás jelenségére, például az új ruha bemutatását.³⁹

A fiatal generáció soraiban már az általános iskola keretein belül kezdetét vette az ateista nevelőmunka. A „haladó gondolkodású” pedagógusok és a szülői munkaközösség tagjai legfőképpen a szülőkre próbálták hatást gyakorolni. A személyes beszélgetések során megvalósuló agitáció legérezhetőbben a hittanórák ellen lépett fel. Az országos trendhez idomulva Heves megyében is állandó ütemű konzisztens csökkenés figyelhető meg ezen a téren. Az 1958–1959-es tanévben a tanulók 45%-a, az 1959–1960-as tanévben 34%-a jelentkezett hitoktatásra. Az egyházügyi előadó és a megyei Agit. Prop. Osztály 1960–1961-ben 27,9%-os részvételi igényt regisztrált, majd ez az arány 1964-re elérte a 10,5%-os mutatót.⁴⁰

A KISZ megyei szervezeti kerete beszüremkedve a középiskolás diákok ideológiai nevelésébe egyfajta duális metodikát vezetett be. Az ifjúsági akadémia a tanulók számára sokszor unalmasnak ígérkező előadások mellett a korabeli média szertárát megmozgatva film- és képvetítésekkel, illetve szemléltetésekkel indirekt és direkt világnézeti nevelést foganatosított. Az ifjúsági akadémiák mellett az ateista körök klubszerű képződményei főleg a technikumokban tanuló diákságra igyekeztek hatást gyakorolni.⁴¹ Azokat a fiatalokat, akik már elhagyták az iskolapadokat, az állami direktívák értelmében és természetesen a KISZ közbenjárásával a társadalmi ünnepek átvételére sarkallták. Erre biztosítottak alkalmat

---

³⁸HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, KISZ Heves Megyei Bizottságának jelentése, 1960. január 11.

³⁹HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról 3.; HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, KISZ Heves Megyei Bizottságának jelentése, 1960. január 11.

⁴⁰HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése; MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Tájékoztató jelentés az 1964–65-ös iskolai év hittanbeírásainak tapasztalatairól

⁴¹Az elsők között az egeri Közgazdasági Technikumban, illetve a gyöngyösi Mezőgazdasági technikumban jelentek meg az ateista körök. HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, KISZ Heves Megyei Bizottságának jelentése, 1960. január 11.

például a KISZ esküvők és névadók. A szervezet érzekelte, hogy versenyképesnek kell látszania az egyházi szertartásokkal szemben. Az ateista rítusok jellemzően inkább külsőségeiben, mintsem mondanivalójukban törekedtek a minőség fokozására. Heves megyében a kezdeményezés eleinte anyagi gondokkal küzdött, mivel a járási és városi tanácsi szervek nem utalták ki a megfelelő pénzüsszegeket az igényes környezet biztosításához. Ráadásul a KISZ vidéki szervezeteinek sokszor nem állt rendelkezésére a rendezvények lebonyolítására alkalmas helyiség sem.⁴²

A Pedagógiai Főiskola – nyilvánvalóan az állami elvárások hatására – kényesen ügyelt a leendő pedagógusok rekrutációjára. Az oktatóknak figyelemmel kellett kísérniük a hallgatói csoportok szociális, tanulmányi és fegyelmi ügyein kívül a diákság világnézeti fejlődését is. A főiskola és a KISZ kooperációjának égisze alatt végül létrejött a KISZ-segítő tanári kabinet. A kabinet tagjai különböző tanulói szakcsoportok mellé lettek beosztva erkölcsi, politikai és világnézeti megfigyelések céljából. Az itt szerzett tapasztalatok is fokozták a nevelőmunka produktumát. A főiskola a tudás elmélyültebb adaptációjára a marxizmus–leninizmus szemináriumokat nem számítva is külön ateista szakkört rendszeresített. A hallgatók az óra keretében különböző – ateista színezettel tarkított – vallástörténeti kérdésekkel ismerkedhettek meg. A kollégium mint a hallgatói szociális élet egyik súlypontos színtere lakói számára évenként egyszer ateista előadást rendezett. A fiatalok vallásos kérdésekről alkotott véleményét írásban feltett kérdésekkel kísérelték meg behatóbban felmérni. A kérdésekre adott válaszokat – kétségkívül a nagyobb ösztönöség érdekében – nem volt kötelező névvel ellátni.⁴³

A nők csoportjában tapasztalható „egyházi befolyás” különösen a paraszti és polgári családban élőknel továbbra is erős maradt.⁴⁴ A nők és az ifjúság tendenciája olyan tekintetben átfedéseket mutatott, hogy mindkét esetben jellemzően a paraszti és polgári háztartásokban tapasztalhatóak a hitélettel kapcsolatos szokások továbbélései. A jelenség arra is bizonyítékul szolgál, hogy a nők örökíthették tovább a „vallásos világnézet” hagyományait, s az erőteljesen jelentkező állami ateista propaganda ellenére is ők konzerválhatták a családokban az egyházi tradíciókat. A vallási szocializáció szempontjából a gyermekkor, illetve a gyermekkori neveltetés amúgy is meghatározó jelentőségű. Szántó János kutatásaiban rámutatott, hogy a társadalom vallásos háttérrel rendelkező csoportja a Kádár-korszakban képesnek mutatkozott felnőtt korára is megőrizni vallásos identitását. Országos

---

⁴² HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, KISZ Heves Megyei Bizottságának jelentése, 1960. január 11.

⁴³ 22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, A Pedagógiai Főiskola jelentése az ateista nevelőmunkáról, 1961. február 9.

⁴⁴ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2–3.

szintű tendencia, hogy az 1948-tól a hatvanas évek elejéig terjedő korszakban a vallásos neveltetés aránya csökkent, de korántsem a kedvezőtlen körülményeknek megfelelő dinamikával. A hatvanas évek elejétől a hetvenes évekig azonban az erőteljesen szekularizált környezetben felnövők egyházakhoz való kötődése markáns csökkenést mutatott. Ez a folyamat karöltve jelentkezett azzal a felismeréssel, hogy nyilvánvalóvá vált a szocialista rendszer tartóssága.⁴⁵

A párton belüliek problematikája a határozat értelmében megkülönböztetett figyelmet érdemelt, hiszen számukra a hitélet nem minősült magánügynek. A párttagok közötti agitáció hatékonyabb megvalósulására a Megyei Pártbizottság mellett működő munkacsoportot hoztak létre, s ennek mintájára járási és városi instruktorokat is kijelöltek.⁴⁶ A párttagok ateista gondolkodásában az 1956-os forradalom bizonyos félreértésekhez vezetett. „Kialakult az a nézet, hogy „a vallás a párton belül is magánügy, résztvehessenek szertartásokon, lehet szentkép, kereszt a falon”. Fokozódott az egyházi esküvő és keresztelő még funkcionáriusok között is és nőtt a hittanra beíratottak száma. Emellett feltűntek a baloldali túlzók⁴⁷ is, akik nem álltak szóba a még vallásos emberekkel, akik kizárást, munkából való elbocsátást követeltek és durva ateista propagandát folytattak.” Tehát 1958 előtt egyfajta bizonytalanság fedezhető fel az egységes irányelvek hiánya miatt, s az „ellenforradalom” okozta egyházi mozgolódások végett. A határozat megjelenése után a munkabizottságok és tömegszervezetek hathatós tevékenységével megindulhatott a munka a párt megyei alapszervezetiben. Az ateista nevelés elsősorban azon párttagok körében érvényesült, akiknél várható volt, hogy gyermekeiket hittanra fogják járattatni, vagy bizonyos egyházi jellegű szokásokkal még nem történt meg az egyértelmű szakítás. A megyei, járási, városi párttervezetek visszatérő aspektusát képezte az egyházhoz való viszony témakörében kezdeményezett testületi vitasorozat. Heves megyében 1960-ra már „pozitív fejlődés” figyelhető meg a káderállomány szempontjából, azonban az 1958-as direktíva előttről örökölt „hiányosságokat” továbbra sem sikerült teljes egészében orvosolni. Az apparátus tagjai közül a vidéki és úgynevezett kétlaki életformában élők esetében – hasonlóan a pártonkívüli munkásokhoz – az egyházi menyegzők és temetések

---

⁴⁵ Valuch T: Magyarország társadalomtörténete i.m. 275–276.

⁴⁶ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, a megyei VB és az Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 9.

⁴⁷ A baloldali szektáns nézetek ellen történő fellépés ugyanúgy az állami irányelvek között szerepelt, mint a jobboldali opportunizmus és mindenféle megbékélés elutasítása. Bővebben: Balogh M. – Gergely J.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás. i. m. 1011.

változatlanul tradicionális hagyományként jelentkeztek.⁴⁸ A párttagok gyakorta a rokoni szálakra, s a vallásosság, illetve a „jó kommunista”, mint „pozitív tulajdonság” közti ellentmondás feloldhatóságára hivatkoztak.⁴⁹ A megyei beszámoló tartalma a vidéki káderállományban helyenként tapasztalható kilengések ellenére harmonizált a PB 1960. március 1-jei ülésén megállapítottakkal. Lényegében arról volt szó, hogy a vallásos világnézet elleni harc végrehajtásában a párton belül érték el a legnagyobb eredményt: a párt eszmei–politikai egysége megerősödött.⁵⁰

A munkásság és a parasztság kapcsán már szóba került a TIT Heves Megyei Szervezete. Külön is érdemes lehet górcső alá venni a társulat működését, hiszen a megyei tudományos népszerűsítés motorját jelentette, amely rögtön az 1958. júniusi határozat után markáns szervezkedésbe kezdett a vallásos világnézet elleni harc frontján. A TIT 1961-es beszámolójából több érdekes aspektusra is fény derül Heves megye helyzetéről. Borai Emil egyházügyi főelőadó 1958-as jelentésének mondanivalójával megegyezően a társulat megyei titkára is hasonlóan kényes témának értékelte az ateizmust, illetve az antiklerikalizmust. Pontosan úgy, ahogy a tanárok egy része a TIT munkatársai is sok esetben „óvakodtak” az egyházzellenes előadások megtartásától. Ezt a tendenciát bizonyítja, hogy mindössze 21 ateista tematikájú program került megrendezésre az 1958-as évben. Az egységes állami direktívák hatására ez a szám megyei szinten már 1959-re jelentősen megugrott, ekkor 134-et, majd 1960-ra összesen 221-et regisztráltak. „A statisztika arra is fényt vet, hogy 1958-ban még alig volt ilyen jellegű előadás vidéken. 2 kivétellel az előadásokat városban tartották. 1960-ra ez a szám /2/ 74-re emelkedett.” A TIT taktikáját képezte a nevelőmunka céljából meghirdetett oktatások fluktuációjának redukálása és az állandó hallgatógárda biztosítására a szabadegyetemi forma bevezetése. A szabadegyetemi forma nagy előnye abban jelentkezett, hogy tagdíjköteles rendezvényekről beszélünk, s így „a hallgatóságot az anyagi ok is sarkallja az előadások meghallgatására”. A tisztán ateista tagozat azonban

---

⁴⁸ A szertartásokon való részvételt az 1958. június 22-ei pártdokumentum kettéválasztotta, beszélhetünk ún. aktív és passzív részvételről. „Az olyan funkcionárius, aki saját elhatározásából gyermekét megkeresztelteti, hittanra járhatja, béráltatja, egyházi esküvőt rendez, templomba jár, vagy körmenetben vesz részt pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni, pártfunkciót nem tölthet be. Azonban számtalan eset adódik, amikor a pártfunkcionáriusoknak nem saját elhatározásából ugyan, de a körülmények kényszerítő hatására részt kell venniük bizonyos egyházi szertartásokon: például temetés, vagy meghívják keresztelőre esküvőre. Az ilyen elkerülhetetlen kötelezettségek természetesen ma még előfordulnak, és ezt egészen másképpen kell kezelni.” *Balogh M.–Gergely J.*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás. i. m. 1011.

⁴⁹ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 4–5.

⁵⁰ *Köbel Sz.*: Oszd meg. i. m. 35.

az 1960/1961-es évben zátonyra futott. Ennek fő oka lényegében az érdeklődés hiányában érhető tetten. A szekció az „Egyház – tudomány – haladás” címet viselte volna. Az előadássorozatot konzultációval együtt eredetileg tíz alkalmasra tervezték. A TIT munkatársai igencsak beszédes tematikával készültek. A témák közül a teljesség igénye nélkül a következőket érdemes lehet kiemelni: „Jezsuiták hittérítés és gyarmatosítás, A klerikális reakció szerepe Magyarországon /Heves megyében/ a Horthy-fasiszmus idején, Az egyház szerepe a II. világháborúban”. A szabadegyetemi koncepcióban 1958-hoz képest a hatvanas évekre a TIT változást eszközölt. A felvilágosító és tudományt népszerűsítő szemináriumok eleinte főleg „direkt módszerrel” történelmi és filozófiai tematikával dolgoztak. Ami a szemináriumi rendszer jellegét illeti, 1961 után újfajta törekvés alakult ki. Innovatív lépésként értelmezhető, hogy a TIT vezetősége a természettudományos témákat igyekezett felzárkóztatni a társadalomtudományosak mellé. A hallgatóság elméleti tudásának megalapozását sem kifejezetten direkt metodikával kívánták megvalósítani, hanem ebben az esetben is a természettudományok felé tolódott a hangsúly. A rövid távú tervek között szerepelt egy képzéssel kapcsolatos írásos fórum rendszeresítése is, amely az MSZMP Heves Megyei Pártbizottság hivatalos lapjában, a Népújság vasárnapi számaiban kapott volna helyet. Az írásos ismeretterjesztés másik, sikerrel véghezvitt módozatát a TIT által nagy példányszámban kiadott kis füzetek képezték. Ez a kezdeményezés 1961-re már rendelkezett némi előtörténettel, ugyanis a Népújság hasábjain Földi Pál tollából „Az ateizmus zászlója alatt” címmel egy folytatásos cikksorozat látott napvilágot. A társulat tagjai több különálló ateista és antiklerikális anyagot is kidolgoztak, amelyek bizonyos előadásokkal együtt évkönyv⁵¹ formátumban publikálásra is kerültek.⁵² Fontos megjegyezni, hogy az írott anyagok szaporítása országos irányelvként jelentkezett. Állami részről a könyvkiadóktól elvárták, hogy ne csak külföldi szerzők vallásellenes munkáit adják ki, hanem ösztönözzék a magyar szerzőket is ilyen témájú művek írására.⁵³

Az írásos propaganda egyik fő terjesztőjét kétség kívül a sajtó jelentette. Amennyiben a hatvanas évek írott sajtójáról lényegi dolgot szeretnénk monda-

⁵¹ Az évkönyv megjelenéséről a Népújság közölt cikket Az ismeretterjesztők dicsérete A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves megyei évkönyve 1960 címmel. Népújság 1961 (XII. évf.) 46. szám 4.

⁵² A dokumentum a következő publikációkra tért ki: „Dr. Hahn István: A biblia kritikája, Dr. Nagy Sándor – Dr. Földi Pál: A vallási ünnepek eredete, Dr. Zétényi Endre: Az időjárással kapcsolatos babonás hiedelmek, Dr. Némedy Lajos: Az emberi szellem felszabadulása a vallás bilincseiből”. – HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Szervezetének jelentése a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről és feladatairól, 1961. február 7.

⁵³ *Köbel Sz.*: A pártállam strukturális eszköztára. i. m. 210.

ni, azt röviden összefoglalhatjuk: a pártirányítás alapvetően meghatározta a sajtó hangját, tematikáját.⁵⁴ A szocialista államokban, így hazánkban is a média fontos legitimációs eszköze volt a rendszernek. A párt a sajtón keresztül terjesztette az ideológiát, az aktuális irányelveket.⁵⁵ A vallásos világnézet elleni harc népszerűsítésének frontján sem mehetett ez másképpen. Heves megyében a Népújságot terhelték az ateista agitáció terjesztésével járó feladatok. Szándékosan fogalmazok így, hiszen a lap felelős szerkesztője, Suha Andor által írott 1961 február 9-ei jelentés azt sugallta, hogy komoly nehézségeket gördített az 1958 július 22-ei határozat a lokális sajtóorgánum útjába. Az újság ugyanis nem rendelkezett a vallással kapcsolatban kellőképpen felkészült gárdával, s ezt a hiányt nem is törekedett pótolni külső munkatársakkal. A hiányosságokat főleg átvett cikkekkkel próbálták orvosolni, „amelyek a nemzetközi klerikális reakció mesterkedéseiről szóltak, hírekben és egyéb műfajokban bizonyították a római katolikus egyház tudománytalan, visszahúzódós szerepét, kizsákmányoló voltát, elszánt intézkedéseit”. A természettudományos, illetve babonás „egyházi csodákkal” kapcsolatos tudományt népszerűsítő írások,⁵⁶ a nyíltabb propagálás céljából pedig KISZ esküvők, névadó ünnepek, s a középiskolákban folyó ateista nevelésről szóló cikkek jellemezték a sajtó kínálatát. A fő probléma tehát a személyi apparátus jellegéből fakadt. A felelős szerkesztő részéről önkritika tárgyát képezték a cikkek tárgykörében tapasztalható aránytalanságok is. A prioritások ugyanis az aktuálpolitika irányába tolódtak el, ennél fogva jóval kevesebb súlyt kaptak az ateizmus propagálása. Sokszor alárendelték az ateista propaganda pártszervezeteknél folyó munkáját más egyéb kérdéseknek – így például a tsz szervezeteknek. A Népújság az elkövetkezőkben egyrészt a Pedagógiai Főiskola oktatóinak bevonásával, másrészt a

---

⁵⁴ Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Bp. 2004. 216.

⁵⁵ Bajomi-Lázár Péter: Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Bp. 2005. 20.

⁵⁶ Leleplező jellegű cikk jelent meg pl. a Népújság 1961. január 6-i számában Mi a vallás címmel. Népújság 1961 (XII. évf.) 5. szám 3.

TIT-tel történő szorosabb szabadegyetemi együttműködéssel⁵⁷ próbálta áthidalni a mulasztásokat.⁵⁸

A Hazafias Népfront tevékenységét a vallásos világnézet elleni harcban elsősorban nem a tömegnevelő munka, hanem – mint ahogy azt már jeleztem – a papok politikai életbe történő bevonása fémjelezte. Az előzőek fényében könnyen érthetővé válik, hogy a HNF Heves Megyei Bizottsága munkájában a vallásos világnézet elleni harc inkább közvetett módon szerepelt. A HNF megyei, járási, városi bizottságai a társadalomban jelenlévő „helytelen jelenségekkel, nézetekkel” a tudományos népszerűsítés helyett inkább az „új szocialista erkölcs” terjesztésével próbáltak szembeszállni. A megyei népfronttitkár helyzetelemzéséből azonban kidomborodik, hogy a HNF egyházakkal kapcsolatos eredeti ügköréhez híven Heves megyében is az Állami Egyházügyi Hivatallal együttműködve a papok számára tartott előadásokkal fokozták a politikai manipulációt.⁵⁹

A megyei VB és Agit. Prop. Osztály, az egyes társadalmi szervezetek és tömegmozgalmak, állami társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, illetve a sajtó az előzőekben felsorolt taktikákkal igyekezett az ateista tömegnevelő munkával kapcsolatban elvártakat teljesíteni. Végezetül a források fényében elmondható, hogy az ateista kampány társadalmi hatása Heves megyében az országos trendekhez idomulva alakult. Az egyházellenes fellépés országos szintű következményei között lehet említeni, hogy a hatvanas–hetvenes években az ateista propaganda elősegítette a vallástól való fokozatos, de gyorsuló ütemű elfordulást. Az elvilágiasodás folyamata elsősorban a városi lakosság esetében volt rendkívül szembetűnő.⁶⁰ A város és vidék kontrasztja a munkásság helyzetével szemléltethető a legjobban. A városi nagyüzemi dolgozók a faluról bejáró ingázó munkásokkal szemben nagyobb arányban tértek le a vallásgyakorlás ösvényéről. A nagyüzemi nevelőmunka hatása még 1964-ben sem ért el maximális sikert a vidéki munkások tekintetében. A megyei pártfunkcionáriusok a parasztság berkein

---

⁵⁷ Az első kifejezetten ateista jellegű cikksorozat a Népújság és a TIT Szabadegyetemi keretein belül 1961 májusában látott napvilágot Egyház–Tudomány–Haladás összefoglaló címmel. A Szabadegyetem négy vasárnaponként megjelenő cikkel jelentkezett. Bővebben: „A Vatikán gyarmatosítás és a jezsuiták” (Népújság 1961. (XII. évf.) 112. szám); „Kuba az Egyesült Államok és a Vatikán tüzeiben” (Népújság 1961. (XII. évf.) 118. szám 2.); „A modern természettudomány és a vallás” (Népújság 1961. (XII. évf.) 124. szám, 2.); „A vallást igazolja-e a modern tudomány” (Népújság 1961. (XII. évf.) 136. szám, 2.).

⁵⁸ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, a Népújság jelentése a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről és feladatairól, 1961. február 9.

⁵⁹ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, a Hazafias Népfront Heves Megyei Bizottságának jelentése, 1961. február 10.

⁶⁰ *Valuch Tibor*: Magyarország társadalomtörténete i. m. 273.

belül továbbra is bonyolult helyzetet diagnosztizáltak. A körükben tapasztalható nagyarányú vallásosságot a megyei ateista munkacsoport a hivatalos propagandában megjelent babonás szokások és hiedelmek továbbélésével, s a nagyfokú iskolázatlansággal magyarázta. A tévesztés befejeztével kialakult szervezettebb körülmények alkalmasabb táptalajt biztosítottak a nevelőmunkára, de a materialista nézetek csak lassan terjedtek a mezőgazdasági munkások között. Az előzőek tükrében nem meglepő, hogy a vallásos szocializáció továbbra is vidéken maradhatott erőteljes, s az üzemi településen élő fiatalok ekkora már alig hoztak otthonról vallásos „muníciót”. Az értelmiség tekintetében szintén az 1959-es tendencia érvényesült. A pedagógusok vallásgyakorlása az erőltetett propaganda hatására jócskán megkopott, ellenben az ügyvédek és az orvosok továbbra is őrizték az egyházi tradíciókat.⁶¹ Az orvosok magatartásával összefüggésben Borai Emil 1964. II. negyedévi beszámolójában szemléletes példát közölt. Az esetet Vámosgyörkről jelentették a főelőadónak, ahol az orvos és az állatorvos azon kívül, hogy felírátták gyermekeiket bérnálásra még munkahelyükön is példájuk követésére buzdították munkatársaikat. A helyzet komolyságát jelzi, hogy az Egészségügyi Osztály vizsgálatot kezdett az ügyben.⁶² A párttagok vallásos világnézethez való viszonya folyamatos „javulást mutatott”. A vidéki lakosság és az idősebb generáció okozott némi fennakadást. Az 1958-as direktívák után jelentkező félreértések továbbra is jelen voltak. A baloldali szektáns nézet képezte a hibás értelmezések egyik pólusát. Ez a vonulat jellemzően a radikális, egyházakkal történő megállapodást negligáló és a vallásos párttagokat diszkreditáló véleményeket jelenítette meg.⁶³ A másik pólust a „megrögzött tétlenség” fémjelezte. „Nem akartak semmit tenni a vallásos világnézet elleni harc terén[...] az állam és az egyház közötti meg egyezést félreértve engedte meg magának azt, hogy családtagjai egyházi szertartásokon vegyenek részt.”⁶⁴

---

⁶¹ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 1-3.

⁶² MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. 1964. II. negyedéves összefoglaló

⁶³ A Kádár-korszak első felében ez az irányzat komolyabb befolyással rendelkezett, később csökkent a jelentősége. *Rajki Zoltán: Az állam és az egyházak kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. Egyháztörténeti Szemle 3. (2002) <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm> Letöltve: 2014. 04. 07.*

⁶⁴ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 10-11.

A járási és városi pártbizottságok következetesnek beállított munkájáról készült beszámolókat⁶⁵ 1961-ig évi rendszerességgel megküldték a megyei Agit. Prop. Osztály számára. 1961 után azonban a vallásos ideológiát érintő kérdések járási és városi szinten szerényebb érdeklődésre tettek szert. 1964-ig csak az Egri járási párt VB vizsgálta meg tüzetesebben a vallásos világnézet elleni harc helyzetét és feladatait.⁶⁶ Az Agit. Prop. és a Művelődési Osztály a jövőre nézve a párt és tömegszervezetekben, továbbá a kulturális és társadalmi intézményeiben az ateista propaganda fokozását, s az ateista, illetve antiklerikális munkacsoport propagandistáinak magasabb színvonalú felkészítését irányozta elő.⁶⁷

---

⁶⁵ 1961-ben ilyen jelentést küldött pl. Gyöngyösi járás, az Egri járás, Pétervására járás és Hatvan város. HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete.

⁶⁶ HML MNL XXXV-23/11. csoport/11. doboz/40 Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei harcról és az egyház-politika helyzetéről és feladatairól.

⁶⁷ HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 12-13.